

DENNIS MEYHOFF BRINK

CENSUR OG SATIRE

**ET CENSURERET UDVALG
TIL DANSK**

**STORM – MUSEET FOR
HUMOR OG SATIRE**

FORORD

Museet **STORM** giver indblik i humorens og satirens betydning – historisk og i dag.

STORM præsenterer værker, genstande, personer og kunstnerisk praksis fra scene- tegne- og skrivekunsten og inviterer til diskussion af humorens og satirens betydning for samfundet og for den enkelte.

I undervisningen mødes vi om humoren og satiren som et dannelsesfelt, hvor man erfarer at det svære og det sjove kan være forbundet – det giver mulighed for læring gennem både grin og grænsesætning.

Nærværende undervisningsmateriale udgives i forbindelse med særudstillingen *Den censurerede udstilling om censur*. Udstilling og materiale er udviklet i samarbejde mellem Frederiksbergmuseerne og Dennis Meyhoff Brink, der forsker i den vestlige verdens satiriske kunst og historie ved Københavns Universitet.

På www.frederiksbergmuserne.dk findes information om aktuelle undervisningstilbud, udstillinger og events.

CENSUR OG SATIRE – EN INTRODUKTION

I 2010 lavede komikeren Omar Marzouk en tv-serie på 12 afsnit kaldet *Cellen*. Det var en satirisk komedie, der gjorde grin med en gruppe forvirrede og uduelige islamistiske terrorister, hvis håbløse terrorplaner hele tiden gik i vasken. Ifølge planen skulle *Cellen* vises på Kanal 5, men i sidste øjeblik nægtede filmselskabet SBS, som havde rettighederne til serien, at vise den. SBS begrundede deres beslutning med, at serien kunne genere nogle af deres annoncører, og at der var en terrortrussel imod Danmark. Det gjorde Omar Marzouk rasende, og uden filmselskabets tilladelse gjorde han i 2012 selv tv-serien tilgængelig på YouTube (illustration 1).

Filmselskabets censurering af *Cellen* og Omar Marzouks protest imod den er et sigende eksempel på den kamp, som satirikere har udkæmpet med censorer i århundreder. For frem til midten af 1800-tallet var der – på nær nogle få, kortvarige undtagelser – streng censur i hele Europa. Tusindvis af satiriske værker blev beskåret, brændt og fordømt af kirker eller stater, der anklagede dem for at fornærme majestæten, krænke troen, skade moralen, underminere den sociale orden og meget mere.

■
Illustration 1.
Scene fra den satiriske
tv-serie *Cellen*, 2010.

I 1800-tallet skete der imidlertid noget nyt. For mens censuren havde været accepteret i århundreder, blev den nu i stigende grad opfattet som uacceptabel. Allerede i 1789 havde den franske **menneskerettigheds-erklæring** betonet, at alle havde ret til at ytre sig frit. Og i de mange aviser og satireblade, der så dagens lys i 1800-tallet, blev censuren

gang på gang udstillet som undertrykkende og formynderisk. Resultatet var, at censuren svækkedes i hele Europa. Mange steder blev den officielt afskaffet med den bølge af **revolutioner**, der skyllede ind over Europa i 1848 og blandt andet ramte Frankrig, Italien, Tyskland, Østrig og Ungarn. I Danmark blev den afskaffet med grundloven i 1849.

Censur i dag

I dag er det primært **ikkestatslige aktører**, der forsøger at begrænse satiren i Danmark. Det kan f.eks. være terrorister, som truer eller dræber satirikere, der tegner profeten Muhammed. Det kan også være techgiganter som Instagram og Facebook, der blokerer satirikere, der overtræder deres regler. Eller politiske aktivister, der opfordrer teatre eller tv-stationer til at fjerne satiriske skuespil eller tv-programmer, de finder uacceptable. Selv om vi officielt ikke har censur i Danmark i dag, og selv om lovene begrænser **ytringsfriheden** langt mindre end tidligere, så er der stadig mange censurerende aktører på spil.

I nogle tilfælde er det dog også *staterne*, der sætter nye grænser for den satiriske kunst. Det er f.eks. tilfældet i Danmark, hvor regeringen i 2023 fremsatte et nyt lovforslag, der forbyder "utilbørlig behandling af skrifter med væsentlig religiøs betydning". Dette lovforslag vil kunne sætte nye grænser for kunstnere, der udøver satirisk religionskritik i deres værker.

Censurens virkning

Modstandere af censuren hævder gerne, at den fører til færre udfordringer af de herskende normer og kvæler den kreative nytænkning. Det siges ofte, at tilstedeværelsen af magtfulde censurerende aktører gør kunstnerne mere forsigtige. Hvis man risikerer at miste sit arbejde eller sit liv, holder man hellere igen. Derfor gør forskellige former for censur efter sigende kunsten mindre vovet og eksperimenterende – og mere forudsigelig og kedelig. Men ser man nærmere efter, er billedet mere tvetydigt end som så.

Afskaffelse af censur

I 1848 afskaffede mange lande censur i snæver forstand, også kaldet **forcensur**. Det ville sige, at der ikke længere var nogen statslig myndighed, der skulle gennemse bøger, blade og andre ytringer, inden de kunne trykkes.

Ordforklaring

At noget er "utilbørligt" betyder, at det er upassende, anstødeligt og i modstrid med god tone og moral.

Ganske vist er der mange eksempler på, at censur har været – og fortsat er – en spændetrøje for satirikerne. Der er f.eks. mange satirikere, der har udtalt, at de ikke tør gøre grin med profeten Muhammed, da det kan være farligt. Mange er bange for at ende som medarbejderne på det franske satireblad *Charlie Hebdo*, der i 2015 blev dræbt af terrorister, fordi de havde tegnet Muhammed. På den anden side er der dog også mange satirikere, der har ladet sig *inspirere* af forbuddet imod at lave satire over den muslimske profet. For når noget bliver forbudt, bliver det også spændende at se, om man kan finde en måde at omgå forbuddet på.

Det har mange satirikere forsøgt. Eksempelvis lavede den danske satireduo Wulffmorgenthaler i 2015 en tegning, hvor man kan se ”Henriette fra Østerbro” uddele T-shirts til fire højtstående religiøse autoriteter (illustration 2). Buddha bliver nævnt ved navn, Jesus er genkendelig på sin tornekrans, Ganesha på sit elefanthoved. Den fjerde person i gruppen er en turbanklædt herre, hvis navn ikke nævnes, og hvis ansigt er skjult bag den T-shirt, han er ved at trække over hovedet. Alligevel er det næsten umuligt *ikke* at forestille sig, at det er profeten Muhammed. Tegningen viser ham ikke, men inviterer til, at man ser ham for sit indre blik.

Billedtraditioner

I udsmykningen af moskeer er der ikke tradition for at afbilde profeten Muhammed eller andre motiver fra Koranen. I stedet har man udviklet en rig ornamentiktradition. Der er ikke forbud imod at afbilde profeten Muhammed i Koranen, og der findes muslimske billedtraditioner, der skildrer ham f.eks. gennem maleri. Mange muslimer er frem for alt imod satiriske afbildninger af deres profet. For satire inviterer ikke til, at man respekterer de afbildede personer.

Illustration 2. Satiretegning af Wulffmorgenthaler.

Wulffmorgenthaler er langt fra de første, der lader sig inspirere – og ikke kun intimidere – af censurerende aktørers trusler og forbud. Siden begyndelsen af 1800-tallet har europæiske satirikere udviklet et rigt billedsprog som *reaktion* på presset fra censurerende aktører, statslige såvel som ikkestatslige. De har gjort censuren til et centralt tema i deres satire. De har opfundet symboler, der udstiller og latterliggør censuren. Og de har fundet på et hav af sindrige måder at omgå censuren på. Derfor har censuren ikke kun haft en hæmmende indvirkning på satiren. Den har også bidraget til at udvikle den satiriske kunst, ofte i en mere indirekte og underspillet retning. Der er nemlig masser af satiriske værker, der *kun* er blevet til, fordi der har eksisteret – og fortsat eksisterer – censurerende aktører, der forsøger at begrænse satiren. Og mange af disse værker har udviklet et innovativt billedsprog under presset fra de magtfulde censurerende aktører. På *STORM – museet for humor og satire* udstilles i 2023 og 2024 netop den slags værker.

OPGAVER

1. "Je suis Charlie" betyder "Jeg er Charlie" og blev et udpræget motto efter angrebet på satirebladet Charlie Hebdo i 2015. Hvordan kan man forstå det udsagn?
2. Hvordan vil du fortolke Wulffmorgenthalers tegning?
3. I 2023 foreslog regeringen et forbud mod "utilbørlig" behandling af hellige skrifter. Undersøg, hvilke konsekvenser lovforslaget har haft.

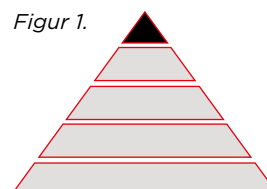
HVAD ER CENSUR?

Der findes ikke nogen enkel definition af censur. Begrebet censur anvendes i flere forskellige betydninger, hvilket blandt andet hænger sammen med, at forskellige aktører censurerer på forskellige måder. Man kan tale om censur i mere eller mindre 'snæver' eller 'bred' forstand. Pyramiderne nedenfor giver et overblik (figur 1-5). Øverst i pyramiden har vi den snævreste opfattelse af censur, og derefter bevæger vi os ned til stadig bredere opfattelser af censur.

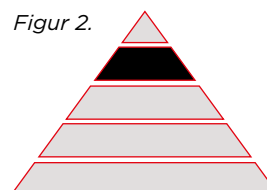
Censur-pyramiden

- 1. FORCENSUR:** I den snævreste forstand består censur i, at en statslig myndighed gennemser bøger, aviser, film og andre ytringer, *inden* de bliver offentliggjort, med henblik på at slette uønskede dele eller forbyde dem helt. Denne form for statslig censur før publikation kaldes også for **forcensur** og var almindelig i hele Europa indtil omkring midten af 1800-tallet, hvor den gradvist blev afskaffet i flere og flere lande. I Danmark blev forcensuren afskaffet med grundloven i 1849, hvor § 77 lyder: "Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde på ny indføres."
- 2. EFTERCENSUR:** I en lidt bredere forstand kan man også tale om censur, når stater retsforfølger ytringer, *efter* at de er blevet offentliggjort, i en sådan grad at ytringsfriheden reelt er stærkt begrænset. Ophævelsen af forcensuren betød nemlig ikke, at man kunne ytre hvad som helst. I den danske grundlov står der f.eks., at man ytrer sig "under ansvar for domstolene", og da der fortsat var love imod f.eks. majestætsfornærmelse, blasfemi og obscønitet, kunne staterne bruge disse love til at fængsle folk for deres ytringer og konfiskere deres publikationer. I praksis kunne den slags retsforfølgelser *efter* publikation være lige så hæmmende for ytringsfriheden som forcensuren, og derfor bliver fænomenet kaldt for **eftercensur**.

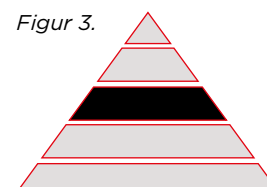
Figur 1.

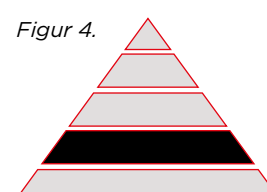
Figur 2.

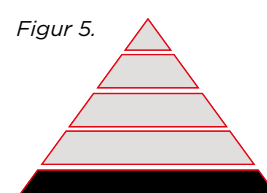
3. STATSEJEDE MEDIER: I en endnu bredere forstand kan man også tale om censur, når stater *ejer* medierne, sådan som det har været og stadig er tilfældet i en række ikkedemokratiske lande. Eksempelvis er der officielt ingen censur i Rusland, men da staten ejer tv-stationer, radioer, aviser, forlag, museer m.m., er de fleste ytringer reelt underlagt statens kontrol. I demokratiske lande, hvor staten ikke ejer medierne, kan et lignende problem opstå, hvis ejerskabet af medierne samles på få hænder. For at undgå det har mange demokratier foranstaltninger, der modvirker **monopoldannelse**. I Danmark har vi f.eks. mediestøtten og konkurrenceloven, som begge modvirker monopoldannelse.

4. IKKESTATSLIGE CENSURFORMER: I en endnu bredere forstand kan man også tale om censur, når aktører *uden* statslig bemyndigelse har held med at presse folk til at ændre eller tilbageholde ytringer. Det sker f.eks., når terrorister skræmmer satirikere ved at dræbe dem, der har tegnet Muhammed, eller når techgiganter som Facebook og Instagram forbyder visse former for nøgenhed. Det kan også ske, når Kina kræver, at udenlandske filmskabere ændrer deres film, hvis de vil have adgang til det kinesiske marked; eller når aktivister skaber jobusikkerhed ved at opfordre til at afskedige folk, hvis ytringer de ikke bryder sig om. Alle disse aktører kan presse folk til at udøve **selvcensur** ved at udelade eller ændre ytringer, de ellers ville have fremsat.

5. STRUKTUREL CENSUR: I den allerbredeste forstand kan man tale om censur som et *uundgåeligt* fænomen. For i enhver sammenhæng er der visse normer, man skal overholde, hvis man vil høres og tages alvorligt. Hvis man f.eks. gerne vil have en tekst anerkendt som en seriøs skoleopgave, er man nødt til at anvende passende faglige begreber – og det indebærer, at der er måder, man *ikke* kan skrive på. Derfor taler nogle nye censur-teoretikere om censur som et **strukturelt** fænomen, der gennemsyrrer *alle* ytringer, i modsætning til de fire ovenstående former for **regulativ** censur, som kun udøves på *nogle* ytringer.

De bredere opfattelser af censur – og især den allerbredeste – er blevet kritiseret for at være *for* bred. For hvis alt er underlagt 'censur', så kan man ikke længere bruge censur-begrebet til at betegne nogle særlige tilfælde, påpeger kritikerne. Omvendt er de snævrere – og især den allersnævrere – opfattelse af censur også blevet kritiseret for at være

for smal. For hvis man *kun* må bruge censur-begrebet om den statslige forcensur, så kan man ikke bruge sproget til at påpege, at andre former for pres reelt også kan være censurerende. Det er derfor vigtigt at vide og præcisere, hvilken form for censur man taler om i et givent tilfælde, hvilket censur-pyramiden kan hjælpe med.

Det er også vigtigt at vide, at *ingen* af de **regulative former** for censur nogensinde har været 100 procent effektive. Der har altid været nogle, der har sneget sig uden om censuren, f.eks. ved at udgive deres værker anonymt eller ved at bruge symboler, som censorerne ikke forstod eller ikke kunne forbyde. Strengt taget er alle regulative former for censur derfor kun *forsøg* på at censurere. *Alle censurerende aktører* forsøger at få andre til at ændre eller udelade visse ytringer. Det har stater til fælles med ikkestatslige aktører, som kan spænde fra fredelige aktivister til voldelige terrorister.

Det er også vigtigt at betone, at hvis man blot *kritiserer* satire – og hverken dræber satirikere eller forsøger at få folk fyret – så er der *ikke* tale om censur. Det er heller ikke *alle* reguleringer af ens egne ytringer, man meningsfuldt kan kalde **selvcensur**. Der er ganske vist mange gråzoner, men som tommelfingerregel kan man sige, at hvis man undlader at ytre noget, fordi man selv finder det forkert at ytre det, så er det ikke selvcensur. Det er det derimod, hvis man undlader at ytre noget, man finder rigtigt at ytre, på grund af frygt for konsekvenserne.

Endelig er det vigtigt at holde sig for øje, at der stadig er mange **lovmæssige begrænsninger** af ytringsfriheden i dag. Selv i de mest liberale demokratier er det f.eks. stadig forbudt at opfordre til vold eller at sprede falske rygter om navngivne personer. I mange lande er der også love, der forbyder trusler, forherligelse af terror, blasfemi, overskridelse af andres ophavsrettigheder, diskrimination på grund af hudfarve, tro, handicap, seksuel orientering m.m. Nogle mener, at også den slags begrænsninger er en form for censur, men i almindelig sprogbrug omtales de ikke som censur.

OPGAVER

1. Diskutér, hvilke grænser I synes, staten bør sætte for ytringsfriheden.
2. Diskutér, hvor grænsen går mellem at censurere sig selv og vise hensyn over for andre.

HVAD ER SATIRE?

Ligesom det er tilfældet med censur, er der heller ikke nogen enkel definition af satire. Der har til alle tider hersket uenighed om, hvad satire er. Ikke desto mindre findes der nogle grundtræk, som kendetegner *a/* satire.

Grundtræk ved *a/* satire

- 1. KRITISK:** For det første *kritiserer* satire altid nogen eller noget. Det gør komik ikke altid. En klovn kan sagtens være sjov uden at kritisere nogen eller noget. Det gør satire derimod. Derfor siger man ofte, at satiren bruger latteren som et våben til at angribe nogen eller noget. Det kan f.eks. være en politisk eller religiøs leder, der misbruger sin magt eller optræder hyklerisk. Det kan også være noget mere abstrakt som f.eks. en politisk ideologi, et religiøst dogme, en æstetisk smag eller en kulturel tradition, som satirikere kan fremstille som undertrykkende, tåbelig, gammeldags, latterlig eller andet.
- 2. VIRKELIGHEDSNÆR:** For det andet kritiserer satiren altid nogen eller noget, som findes i den *virkelige* verden. Det kan f.eks. være den aktuelle statsminister eller en fremherskende religion. I de fleste fiktionsværker er det anderledes. For eksempel er soldaten i H.C. Andersens *Fyrtøjet* ikke en person, vi kan genkende og sætte navn på. I satiren er det derimod næsten altid nogle bestemte personer eller idéer, det står for skud. Derfor er satire ualmindelig tæt knyttet til sin kontekst. Selv når en satire kritiserer noget abstrakt, som f.eks. en ideologi eller religion, er publikum sjældent i tvivl om, hvilken virkelig ideologi eller religion der er tale om.
- 3. KUNSTNERISK:** For det tredje er satire altid også en *kunstnerisk* udtryksform. Hvis et udtryk skal være satirisk og ikke bare kritisk, skal der være noget kreativt og legende over det. Det er f.eks. ikke nok blot at sige, at en politiker er hyklerisk – hykleriet skal vises på en ny og overraskende måde med anvendelse af æstetiske virkemidler som f.eks. at overdrive hans ugerninger eller degradere ham til et lavere niveau (jf. illustration 3). Satire er nemlig altid en blanding af fakta og fiktion. Satire forsøger ikke at gengive virkeligheden realistisk, men at få folk til at indse, at noget er hyklerisk, uretfærdigt, tåbeligt eller lignende.

LES POIRES,

Faites à la cour d'assises de Paris par le directeur de la CARICATURE.

Vendues pour payer les 6,000 fr. d'amende du journal le *Charivari*.

(CHEZ AUBERT, GALERIE VERC-DODAT.)

Si, pour reconnaître le monarque dans une caricature, vous n'attendez pas qu'il soit désigné autrement que par la ressemblance, vous tomberez dans l'absurde. Voyez ces croquis informes, auxquels j'aurais peut-être dû borner ma défense :

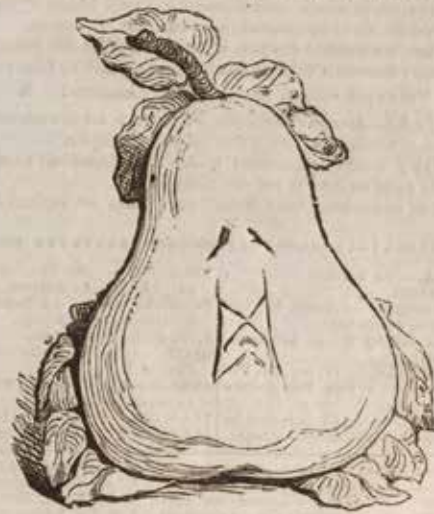
Ce croquis ressemble à Louis-Philippe, vous condamneriez donc ?

Alors il faudra condamner celui-ci, qui ressemble au premier.

Puis condamner cet autre, qui ressemble au second.

Et enfin, si vous êtes conséquents, vous ne sauriez absoudre cette poire, qui ressemble aux croquis précédents.

Ainsi, pour une poire, pour une brioche, et pour toutes les têtes grotesques dans lesquelles le hasard ou la malice aura placé cette triste ressemblance, vous pourrez infliger à l'auteur cinq ans de prison et cinq mille francs d'amende!!
Avouez, Messieurs, que c'est là une singulière liberté de la presse!!

UNION DE BOURGOGNE ETABLISSEMENT DE BOURGOGNE

Illustration 3. Den franske konge Ludvig Filip blev i 1831 degraderet til en pære af satirikeren Charles Philippon.

Ud over disse grundtræk ved al satire er der også en række kendetegn, der forekommer i de fleste satiriske værker, men ikke i alle.

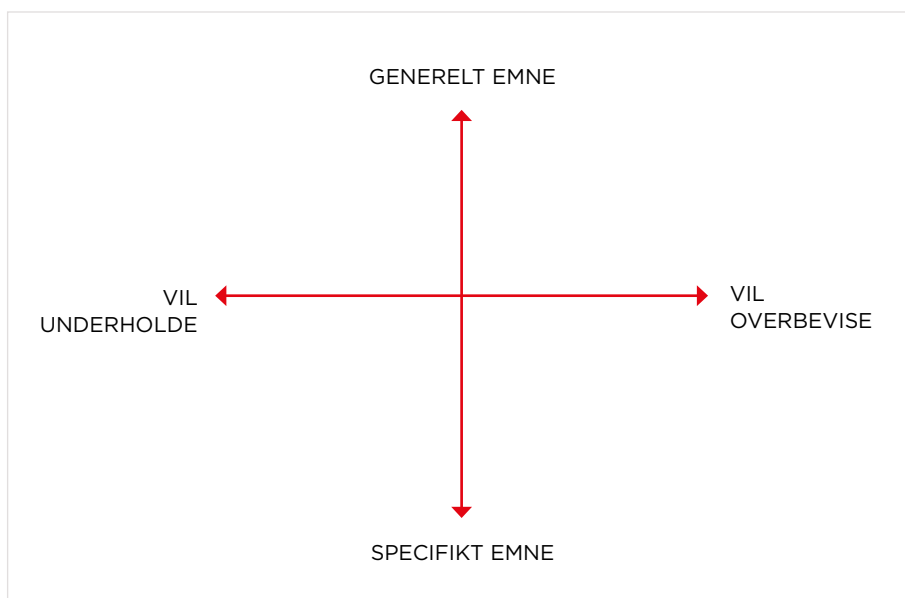
Hyppige kendetegn ved satire

- 1. LATTERVÆKKENDE:** For det første forsøger mange – men ikke alle – satiriske værker at vække *latter*. Satire fremstiller nogen eller noget som latterlig. Imidlertid findes der også en del satiriske værker, der på ingen måde forsøger at få os til at grine, men som snarere vil have os til at se det grusomme, groteske, kyniske eller tragiske i noget. Der er f.eks. mange satiretegninger, der tematiserer det seksuelle misbrug af drenge, der er foregået i den katolske kirke i årtier. De forsøger ikke at fremkalde latter, men snarere at fremkalde indignation eller give os en klump i halsen.
- 2. MORALSK:** For det andet angår mange – men ikke alle – satiriske værker *moralske* spørgsmål. Satire anklager tit indflydelsesrige personer for at være magtbegærlige, hykleriske, bedrageriske, fanatiske, kyniske, grådige, grusomme eller lignende. Der er dog også en del satiriske værker, der ikke angår moralske spørgsmål. Eksempelvis kan satire også gøre grin med verdensfjerne akademikere, uduelige kunstnere eller folk med andre utilstrækkeligheder, som ikke er moralske.
- 3. SPARKER OPAD:** For det tredje kritiserer mange – men ikke alle – satiriske værker nogen eller noget, der har forholdsvis *meget* magt (f.eks. statsministeren eller en religion). Men der er også en del satire, der angriber personer eller institutioner, der har forholdsvis lidt magt, men som stadig – ifølge satirikerens – misbruger den magt, de trods alt har i en given situation (f.eks. en terrorist eller en pædofil). I det første tilfælde siger man, at satiren 'sparker opad', i det andet at den 'sparker nedad'.
- 4. AKTUEL:** For det fjerde angår mange – men ikke alle – satiriske værker *aktuelle* problemer. Nyhedssatire i aviser, radio og tv handler ofte om emner, som bliver debatteret i offentligheden, når satiren udkommer. Derimod handler satire i litteratur og film ofte om mere overordnede tendenser i tiden som f.eks. integration eller selvrensning. Nogle få satirer handler sågar om helt tidløse emner såsom menneskets generelle tåbelighed.

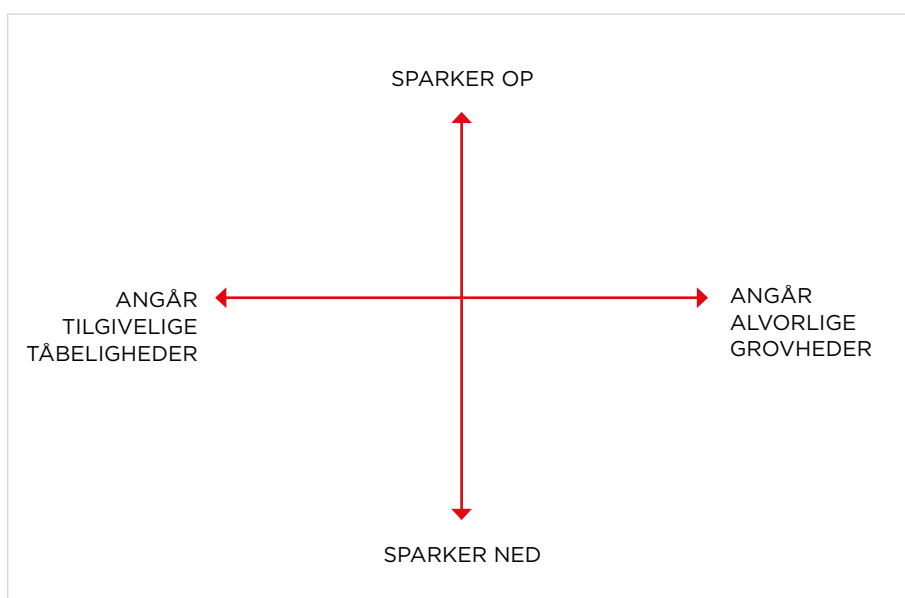
Det satiriske spektrum

Satire kan forekomme i alle medier og i mange forskellige varianter. Nogle vil overbevise publikum om noget bestemt; andre vil frem for alt underholde. Nogle behandler et emne i generelle termer; andre angår noget meget specifikt. Nogle sparker opad på magtfulde autoriteter; andre sparker nedad på magtsvage minoriteter. Nogle får os til at le; andre vil snarere gøre os forargede. Nogle har et klart budskab; andre er meget flertydige. Nogle er dagsaktuelle; andre er mere tidløse.

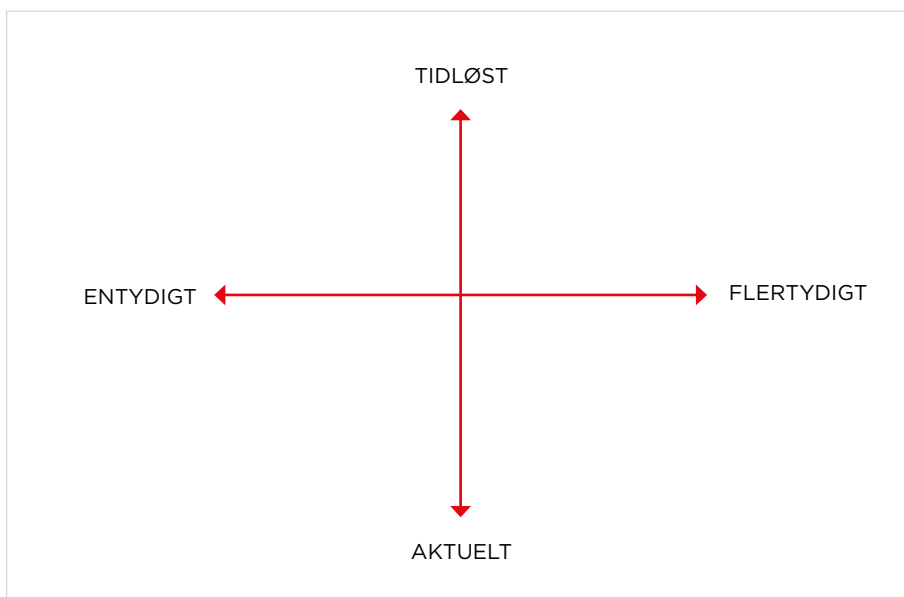
Det er derfor vigtigt at undersøge, hvad der kendetegner den satire, man forsøger at forstå. De tre følgende figurer kan bruges til at sammenligne forskellige satiriske værker (figur 6-8).

Figur 6

Figur 7

Figur 8

OPGAVER

1. Brug værkerne nedenfor (illustration 4 og 5) eller læs eventuelt en komedie af Ludvig Holberg eller et eventyr som "Kejserens nye klæder" af H.C. Andersen. Diskutér, om disse værker er satiriske eller ej.
2. Brug værkerne nedenfor eller vælg nogle, I kender, og indplacér dem i de tre modeller ovenfor. Hvor befinder værkerne sig i de forskellige satiriske spektre?

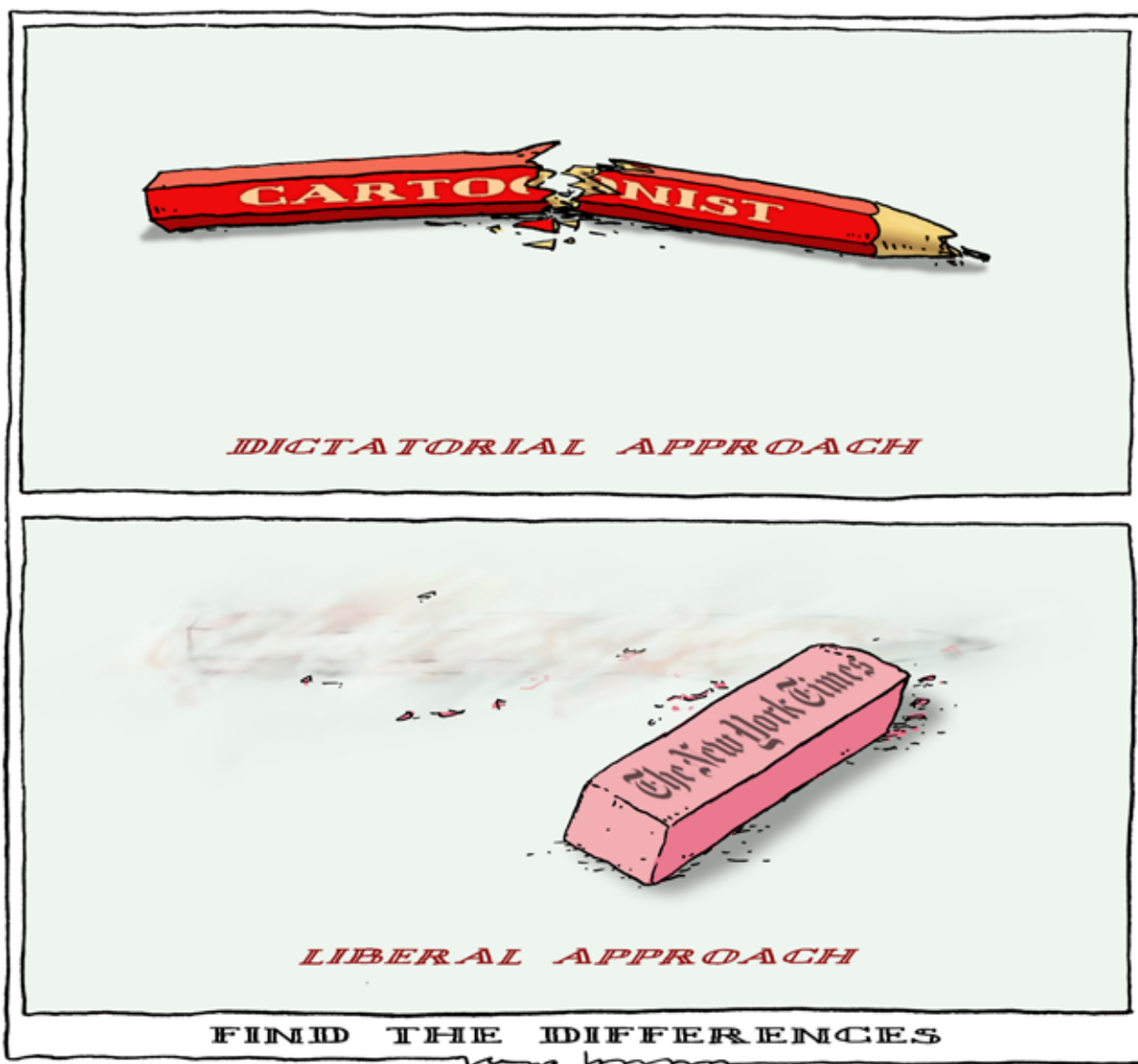
VÆRKER

1. Den dokumentariske bog *Hippie* om den danske hippie-bevægelse i 1970, skrevet af Peter Øvig Knudsen, blev i 2012 fjernet fra Apples iBookstore og App Store, fordi den indeholdt gamle fotografier af hel- eller halvnøgne hippier. Siden censurerede også Facebook billederne. Som en reaktion herpå censurerede Øvig sammen med grafikerens Jens Lauritsen *se/v* billederne ved at sætte æbler, som minder om Apples logo, over de bryster og kønsdele, som Apple ikke ville vise (illustration 4).

■
*Illustration 4. Hippieæbler, 2012. Foto: Gregers Nielsen. Grafik: Jens Lauritsen.
Idé: Peter Øvig Knudsen, Jens Lauritsen og Christian Muff.*

2. I 2019 besluttede den amerikanske avis *The New York Times* at droppe satiretegninger, efter at en tegning var blevet anklaget for antisemitisme. Mange satirikere begræd denne redaktionelle beslutning, som er del af en større tendens til at afskedige satiretegnere, der er ansat ved aviser. Den hollandske satiretegner Joep Bertrams kommenterede beslutningen med en todelt tegning (illustration 5). Øverst ses en knækket blyant med påskriften "CARTOONIST", nederst ses et viskelæder med påskriften "The New York Times". Det ene er en diktatorisk tilgang, mens det andet er et udtryk for en praksis med redaktionel eftercensur. Hvad er forskellen?

■
Illustration 5. Joep Bertrams: Find forskellene, 2019.

CENSUR OG SATIRE

DANSK

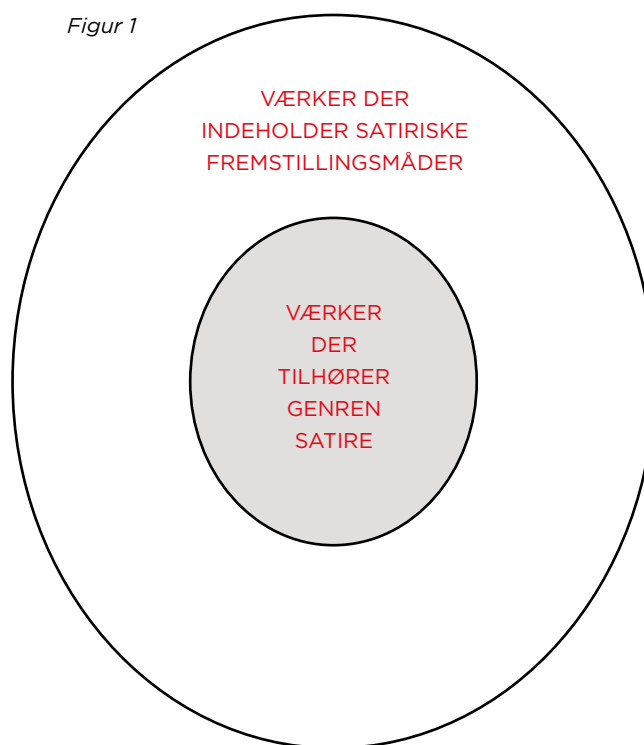
DANSK

Satire som genre og fremstillingsmåde

Satire kan forekomme i alle mulige medier og genrer. Alt lige fra romaner til nyheder kan indeholde fremstillingsmåder, der gør, at vi opfatter dem som satiriske. Hvis den satiriske fremstillingsmåde dominerer et værk i sin helhed, betegner man det genremæssigt som en **satire**. Hvis den kun forekommer i enkelte passager, betegner man blot værket som **satirisk**.

Både komedier og romaner indeholder ofte passager, som gør, at man opfatter dem som 'satiriske', men man betegner dem stadig genremæssigt som henholdsvis 'komedier' og 'romaner' og ikke som 'satirer'. Eksempelvis vil man almindeligvis betegne Ludvig Holbergs Erasmus Montanus som en 'komedie' (genren), der i flere passager er 'satirisk' (f.eks. i fremstillingerne af Erasmus' høje tanker om sig selv). Mængden af værker, der indeholder satiriske fremstillingsmåder, er derfor større end mængden af værker, hvor de dominerer værket. Det illustreres i figur 1.

Figur 1

Satirens søskende

Satire er i familie med lignende genrer og fremstillingsmåder som f.eks. komedie, parodi, karikatur og ironi. Man kan opfatte satire som et **paraplybegreb**, der spænder over alle disse søskende og bruger elementer fra dem – uden dog at være identisk med nogen af dem. Satire kan f.eks. bruge parodien som et virkemiddel, men det betyder ikke, at satire og parodi er ét og det samme. Nedenfor kan du læse om ligheder og forskelle mellem satiren og nogle af dens vigtigste søskende.

- **KOMEDIE:** Ligesom komedier forsøger mange satirer at vække latter. Men hvor komedier typisk handler om harmløse menneskelige

fejl, så handler satire typisk om mere alvorlige fejl. I den komiske tv-serie "Klovn" begår hovedpersonen Frank mange fejl, men han er som regel nem at tilgive, da der ikke er nogen ond vilje bag. I modsætning hertil handler satire ofte om bevidste 'fejl', der er vanskelige at tilgive. Det kan f.eks. være en præsidents kyniske magtmisbrug eller en religiøs leders udspekulerede hykleri. Den slags bestræber satiren sig på at afsløre og udstille. Hvor komedien tilgiver sine karakterer, straffer satiren sine.

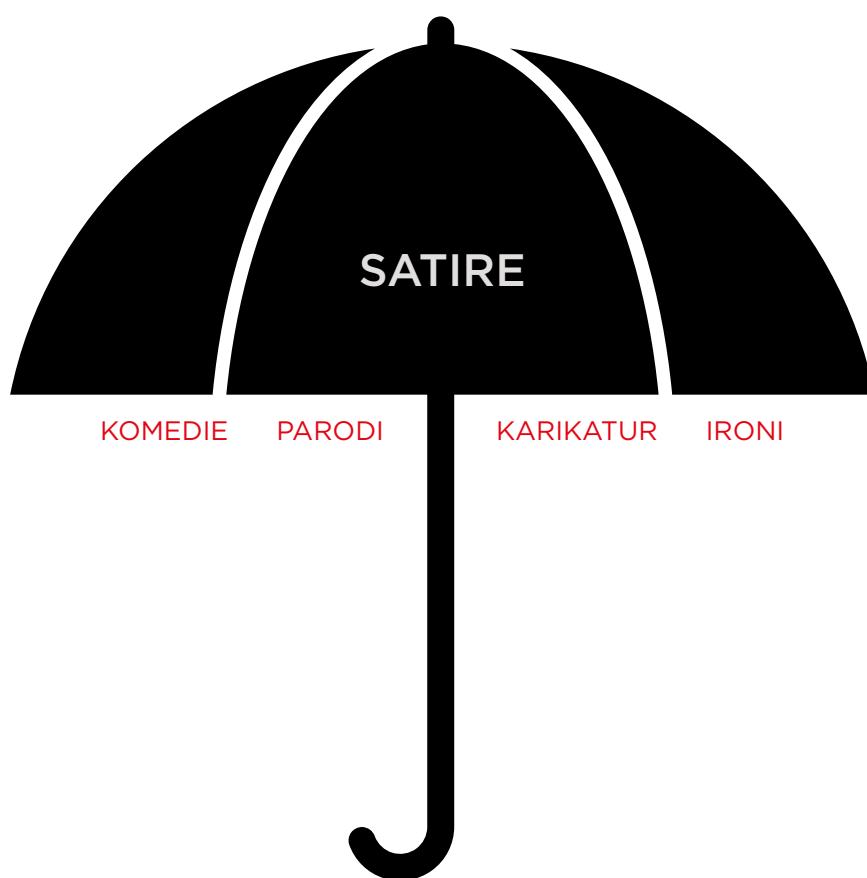
- **PARODI:** En parodi efterligner en bestemt form, men giver den et nyt indhold. Hvis man f.eks. siger: "Kære vin, du som er i glasset, led mig ikke i brædderne, men ind i en god brandert", så anvender man formen fra bønnen "Fader vor", men giver den et andet og mindre ophøjet indhold. Det har som regel en lattervekkende effekt. Parodi er dog ofte blot en leg og derfor ikke nødvendigvis satirisk. Omvendt kan parodier bruges satirisk, hvis man anvender dem til at kritisere eller latterliggøre nogen eller noget. Hvor parodi frem for alt er en leg med form og indhold, så er satire altid også en kritik af nogen eller noget i den virkelige verden.
- **KARIKATUR:** Karikaturer overdriker karakteristiske træk ved den enkelte person og kan forekomme i både tekster og billeder. Karikaturer overdriker som regel fysiske kendetegn: Store næser gøres endnu større, tynde ben gøres endnu tyndere osv. Karikatur er frem for alt en leg med former og derfor ikke nødvendigvis satirisk. Men karikaturen kan anvendes satirisk. Med karikaturens virkemidler kan man f.eks. fremstille personer som primitive for at understøtte en kritik af, at de er det. Mens karikatur er en overdrivelse af personers karakteristiske træk, så er satire altid også en kritik af nogen eller noget.

PARODIER I SCENEKUNSTEN

I scenekunsten defineres parodibegrebet anderledes og samtidig er det et af de mest brugte afsæt for satire. Parodierne retter sig ofte mod politikere, autoriteter og andre beslutningstagere. På scenen skabes en karakter, der har umiddelbar lighed med en kendt person. Ligheden er et redskab til at være kritisk overfor den adfærd, de beslutninger eller den ageren som den kendte person har udvist. Parodien vil ofte rumme elementer af overdrivelse i indholdet og måden parodien laves på, men satire står skarpest, hvis formen er så tæt på virkeligheden som muligt.

Et revyhistorisk eksempel var da skuespilleren Lisbet Dahl i Cirkusrevyen 2010 spiller en meget vellignende udgave af daværende statsminister Lars Løkke Rasmussen. På scenen falder karakteren i søvn under afslutningsdebatten af klimatopmøde COP15, og erklærer konfust "Græsted svømmehal for åben!", mens den internationale vigtige klimaaftale som det hele handler om glemmes på en ubetydelig lille lap papir. Revypublikummet i 2010 husker stadig den virkelige og skuffende afslutning på topmødet i København.

- **IRONI:** Ironi er, når man siger noget andet end det, man mener. Hvis man f.eks. roser en præsident for sin fantastiske evne til at fylde sine egne lommer med statens penge, så er det ironisk. Selv om man bogstavelig talt roser ham for det, så er det i virkeligheden en måde at udstille og kritisere ham for at gøre noget forkert. Ironi behøver ikke at være satirisk, men er det ofte. Mens ironi er en specifik stilfigur, hvor man siger ét, men udtrykker noget andet, så er satire en mere omfattende fremstillingsmåde, som f.eks. også kan benytte sig af komik og parodi.

■
Satire er som en paraply, der kan favne og bruge lignende genrer og fremstillingsmåder i satirisk øjemed.

Satirens virkemidler

Ud over at beskrive satirens forhold til lignende genrer og fremstillingsmåder såsom komedie, parodi, karikatur og ironi, kan man også beskrive satiren ud fra de virkemidler, som i særlig grad anvendes af netop satiren. Hvad dem angår, er der især tre virkemidler, der ofte fremhæves, nemlig overdrivelse, degradering og afsløring.

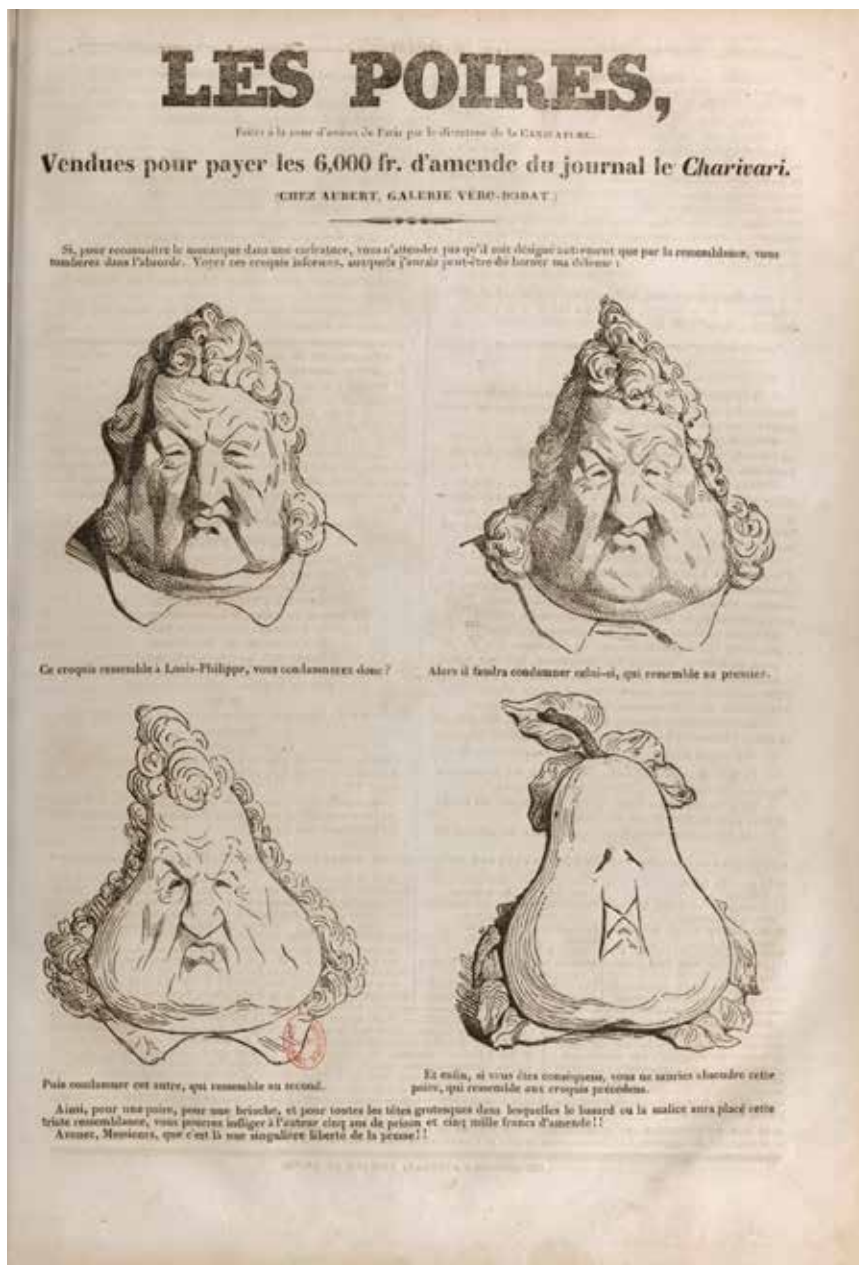
- **OVERDRIVELSE:** Satire kan som sagt anvende karikaturen som et virkemiddel, men hvor karikaturen normalt kun overdriver en persons fysiske træk, så overdriver satiren alt muligt. Eksempelvis

■
Illustration 1:
 På illustrationen siger premierministeren til den almindelige englænder John Bull: "Bare rolig Johnny, det vil ikke gøre ondt, og du vil næppe mærke det, når først du har vænnet dig til det - det vil blot forhindre din tunge i at løbe så hurtigt i fremtiden."
 Anonym: "A lock'd jaw for John Bull"
 ("En låst kæbe til John Bull"), 1795.

overdriver en anonym satiretegning fra 1795 konsekvenserne af nogle love, man netop havde indført i England for at begrænse ytringsfriheden (illustration 1). Tegningen nøjes ikke med at give en mand en hængelås igennem kæben; den giver ham en overdrevent stor hængelås gennem kæben. På denne måde kommer situationen til at fremstå endnu mere grotesk, hvilket gør det endnu vanskeligere at ignorere den eller være ligeglad. Overdrivelsen tjener til at gøre publikum forargede over situationen, og satirikeren håber måske ligefrem på at kunne bevæge folk til at protestere imod de nye love.

- **DEGRADERING:** Mange satiriske værker har en forkærlighed for at hive alt, der er ophøjet, fornemt eller helligt, ned på jorden. Det gælder især magtfulde autoriteter som konger eller paver. Frem for at invitere os til at se op til dem inviterer satiren os til at se ned på dem. Og da vi almindeligvis opfatter mennesker som højerestående væsner end dyr og planter, fremstiller satirikere ofte politiske og religiøse autoriteter som netop dyr og planter. Eksempelvis degraderede den franske satiretegner Charles Philipon i 1831 sin konge, Ludvig Filip, til en pære (illustration 2). Tegningen blev så populær, at mange andre tegnere begyndte at fremstille kongen som en pære. Folk begyndte sågar at tegne pærer på væggene i Paris. Inden længe blev det en stående vittighed, at kongen lignede en pære.

■
Illustration 2:
Anonym: "Les poires"
("Pærerne"), 1834.

■
Illustration 3:
Dario Castillejos:
"Facebook censorship"
("Facebook censur"),
2016.

- **AFSLØRING:** Satire er som sagt en form for kritik og har adskillige træk til fælles med den kritiske tænkemåde. Frem for alt bestræber meget satire sig - ligesom kritik - på at afsløre og udstille skjulte magtudøvelser, interesser eller privilegier. Mange satiriske værker foregiver at give os et indblik i, hvad der sker 'bag kulisserne'. Eksempelvis foregiver en tegning af mexicaneren Dario Castillejos (illustration 3) at afsløre, hvordan Facebook griber ind i vores privatliv og censurerer, hvad vi kan se og sige. Billedets omrids giver indtryk af, at scenen ses gennem et nøglehul, hvilket understøtter illusionen af, at vi får indblik i noget, der foregår i det skjulte, bag lukkede døre.

FORTOLKNING AF SATIRE

Satiretegninger bliver ofte betragtet som en form for 'simpel kunst', som man forstår med det samme. Men ofte er satiretegninger lige så vanskelige at fortolke som 'rigtige' kunstværker. Derfor er det en fordel at gå systematisk frem – også når man fortolker satiretegninger.

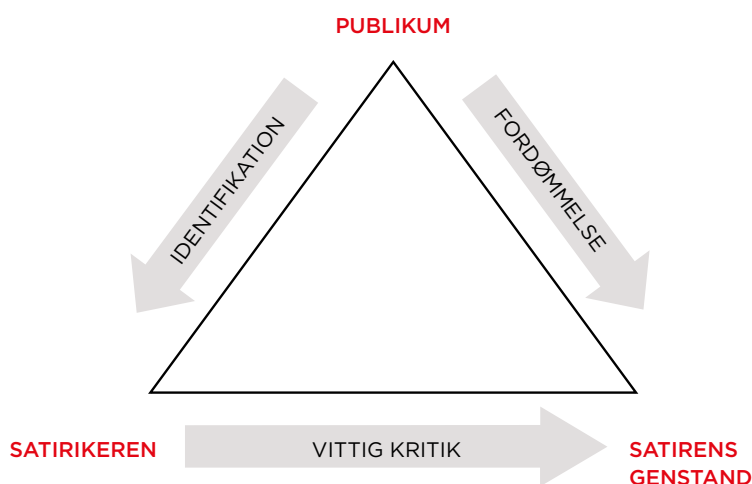
- **DENOTATION:** En satiretegnings denotative niveau er selve det, der kan ses i det visuelle udtryk. Det er fortolkningens grundlag. Ofte kan man se brugen af virkemidler såsom overdrivelse, degradering og afsløring på satirens denotative niveau. Eksempelvis ser man en overdrevet stor hængelås i illustration 1; en person, der bliver transformeret til en pære i illustration 2; og en afsløring af noget, der sker bag lukkede døre i illustration 3. Derudover er der mange andre detaljer i billederne, som det er vigtigt at være opmærksom på.
- **KONNOTATION:** En satiretegnings konnotative niveau er de henvisninger og betydninger, der ligger i det denotative udtryk. Ofte henviser afbildede personer eller begivenheder til virkelige personer eller begivenheder, som det er nødvendigt at identificere korrekt. Ofte er disse virkelige personer eller begivenheder afbildet på måder, der blander fakta med fiktion og kalder på fortolkning (jf. "Hvad er satire?"). Vil man forstå illustration 2 er det ikke alene vigtigt, at man finder ud af, at manden, der bliver transformeret til en pære, er den daværende franske konge Ludvig Filip; man må også fortolke, hvad der ligger i, at han bliver transformeret til en pære.
- **TEKST:** Mange satiretegninger har en titel eller en anden tekst, som bidrager til dens betydning. Dette tekstuelle niveau indeholder ofte vigtige anvisninger om, hvordan man skal forstå tegningen. Eksempelvis er titlen på illustration 1 "A lock'd jaw for John Bull" ("En låst kæbe til John Bull"). I samtiden var John Bull en almindelig kendt personificering af englænderen i almindelighed, og derfor hævder titlen i virkeligheden, at det er *alle* englændere – og ikke blot en enkelt – der har fået låst kæben med en hængelås. Det er også vigtigt at vide, når man skal fortolke det, premierministeren William Pitt siger til John Bull.

- **KONTEKST:** For at forstå satiriske værker er det endvidere ofte afgørende, at man undersøger deres kontekst, for som nævnt henviser de næsten altid til virkelige personer eller begivenheder, som publikum formodes at genkende. Det kan de ofte også, når satiren er fra deres egen samtid og kultur. Men hvis man skal forstå satire fra andre perioder eller lande, er det nødvendigt at undersøge konteksten først. For satire er næsten altid en reaktion på noget. Eksempelvis er illustration 1 en reaktion på, at regeringen netop havde indført nogle love, der indskrænkede ytringsfriheden i England. Det er der kun få, der ved i dag. Der er flere, der kender konteksten til illustration 3, som er en reaktion på, at Facebook i talrige tilfælde har censureret brugernes ord og billeder. Men om hundrede år vil den tegning være lige så uforståelig for folk, som illustration 1 for os er i dag – medmindre man kender konteksten.

Den satiriske kommunikationssituation

Den satiriske **kommunikationssituation** består som regel af, at en **afsender** (satirikeren) kritiserer en genstand (det eller dem, satiren angår) foran et **publikum**. Satiren opfordrer som regel sit publikum til at identificere sig med satirikeren – eller til at 'holde med' satirikeren – i dennes fordømmelse af genstanden. Denne kommunikationssituation kan illustreres som nedenfor (figur 3).

Figur 3

I aktuelle diskussioner af den satiriske kommunikationssituation er der især to forhold, der har været debatteret i de seneste årtier.

- For det første har man diskuteret, hvilken forskel det gør, om satirikerer er – eller ikke er – en del af den gruppe, der er genstand for satiren. Hvilken forskel gør det f.eks. om afsenderen af en satire, der kritiserer en sort kvinde, selv er en sort kvinde eller en hvid mand?
- For det andet har man diskuteret, hvilken forskel det gør, om satirikerer – eller den gruppe, satirikerer tilhører – har mere eller mindre magt end den person eller gruppe, der er satirens genstand. Hvilken forskel gør det, om en satire 'sparker op' på nogle, der har mere magt, eller om den 'sparker ned' på nogle, der har mindre magt end satirikerer selv?

OPGAVER

1. Diskutér de to spørgsmål ovenfor, og overvej:
 - a. Om man helt bør afstå fra at lave satire over grupper, man ikke selv er en del af? Bør satirikere f.eks. afstå fra at kritisere seksuelt misbrug af drenge i den katolske kirke, hvis de ikke selv er katolikker? Overvej selv flere eksempler.
 - b. Om man altid bør afstå fra at 'sparke nedad'? Bør danske satirikere f.eks. afstå fra at gøre grin med islamistiske terrorister, fordi de tilhører en vestlig kultur, der har mere magt end de militante islamister? Overvej selv flere eksempler.
2. Diskutér satirens virkemidler. Er det enøjet eller øjenåbnende, rimeligt eller urimeligt, at satire overdriver, degraderer, afslører og udstiller? Diskutér illustration 1-3, eller find egne eksempler.
3. Brug værkerne nedenfor, eller læs eventuelt en komedie af Ludvig Holberg, og diskutér:
 - a. Om disse værker er satiriske eller ej
 - b. Om de anvender satiriske virkemidler
 - c. Hvem eller hvad der er genstand for satiren.

VÆRKER

1. Sociale medier såsom Instagram og Facebook forbyder visning af kvindelige brystvorter, men ikke af mandlige. I 2014 lavede den amerikanske kunstner Michol Hebron derfor en skabelon bestående af en mandlig brystvorte, som kvinder kan klippe ud – digitalt eller i virkeligheden – og sætte over deres brystvorter (illustration 4). Skabelonen gik viralt.

■
Illustration 4:
Michol Hebron:
"Acceptable Male
Nipple template",
2014.

2. I 2023 rev den iranskfødte danske kunstner Firoozeh Bazrafkan Koranen på et rivejern foran den iranske ambassade i København. Hun var iført en T-shirt med påskriften "Woman, Life, Freedom". Stumperne af Koranen lagde hun i en urne. Hendes performance blev filmet og offentliggjort sammen med en pressemeddelelse (illustration 5).

Se pressemeddelelse og video her: www.firoozehb.com

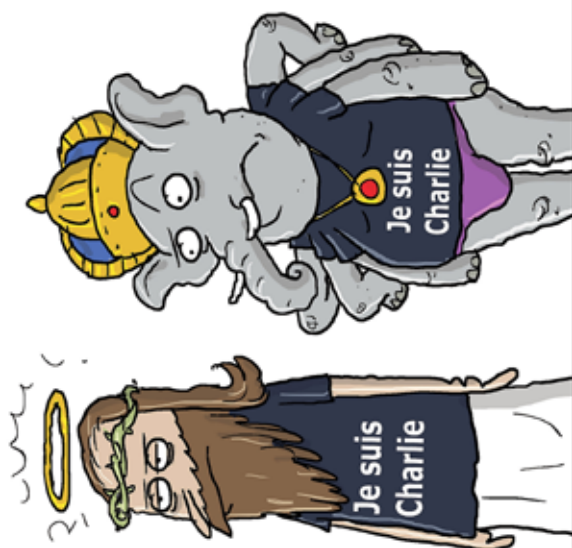
■
Illustration 5: Firoozeh Bazrafkan: Stillbillede fra video af performance, 2023.

ILLUSTRATIONER TIL

INTRODUKTION

Alle skal tage den her t-shirt på, så vi kan tage en cool selfie!
Osse dig, Buddha! Og skynd jer, jeg skal hente barn!

LES POIRES,

Faites à la cour d'assises de Paris par le directeur de la CARICATURE.

Vendues pour payer les 6,000 fr. d'amende du journal le *Charivari*.

(CHEZ AUBERT, GALERIE VERO-DODAT.)

Si, pour reconnaître le monarque dans une caricature, vous n'attendez pas qu'il soit désigné autrement que par la ressemblance, vous tomberez dans l'absurde. Voyez ces croquis informes, auxquels j'aurais peut-être dû borner ma défense :

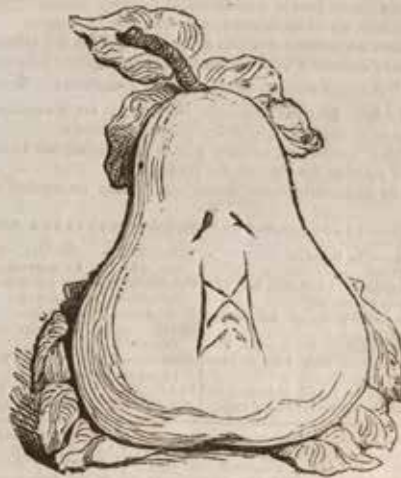
Ce croquis ressemble à Louis-Philippe, vous condamneriez donc ?

Alors il faudra condamner celui-ci, qui ressemble au premier.

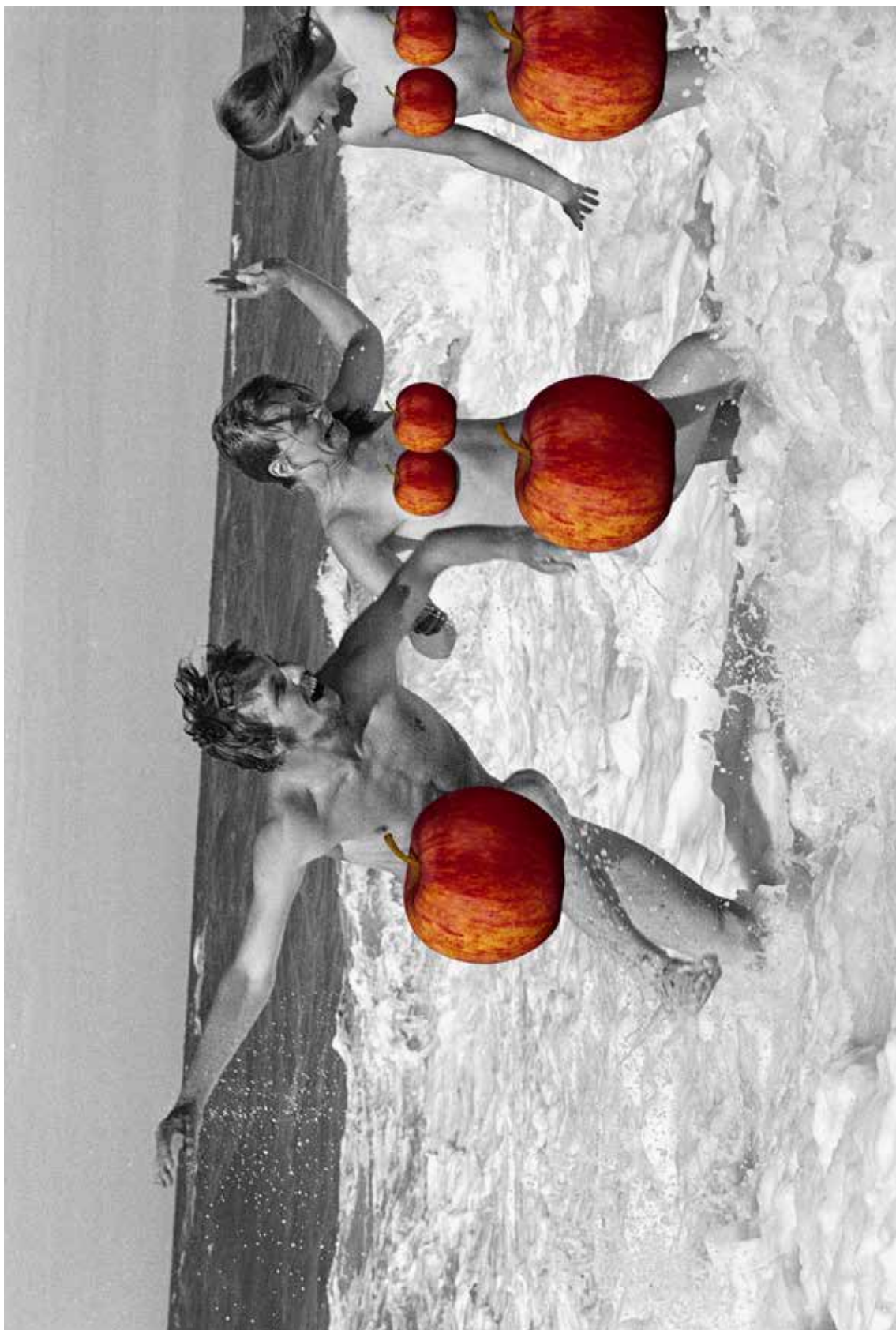
Puis condamner cet autre, qui ressemble au second.

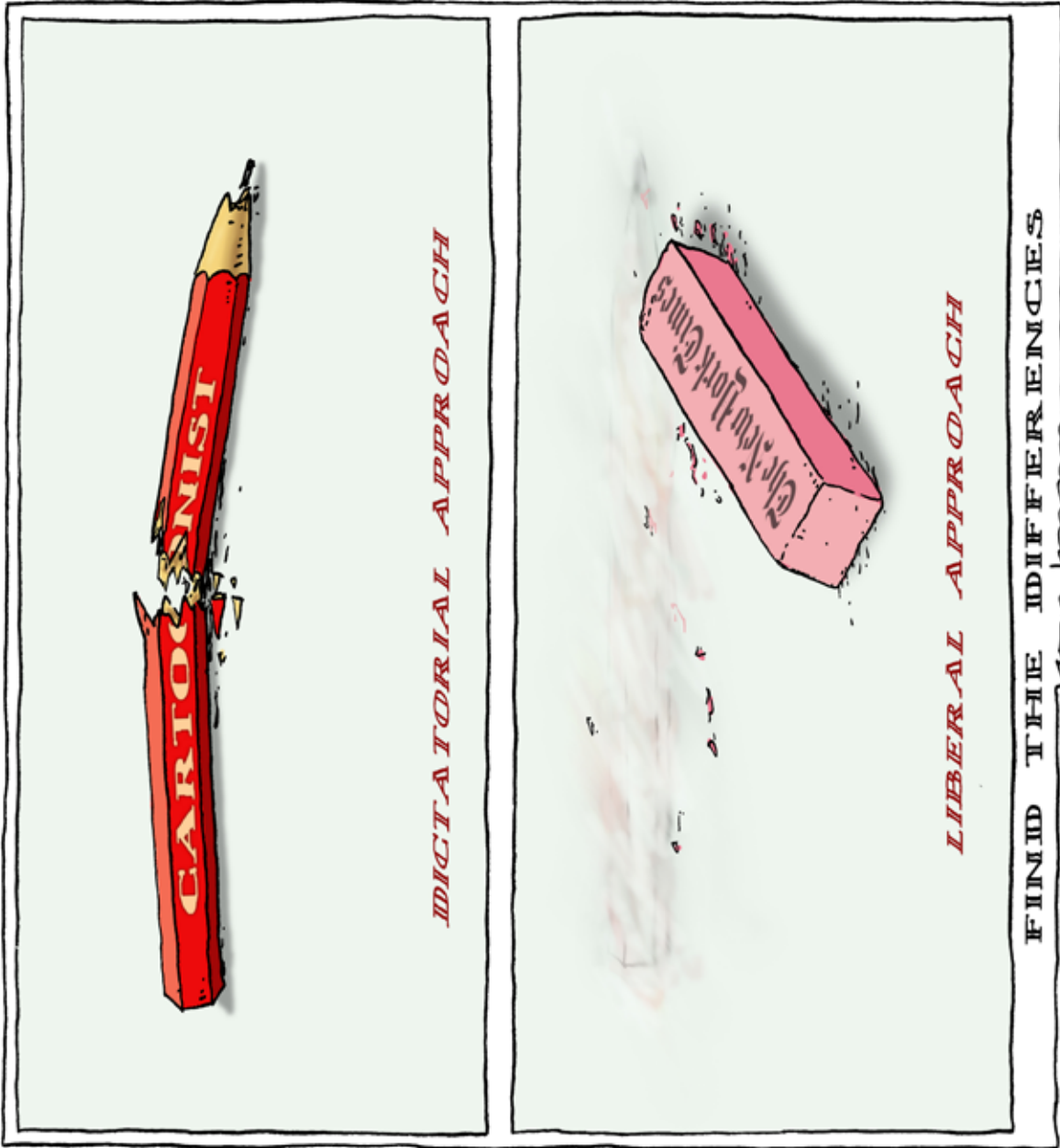

Et enfin, si vous êtes conséquents, vous ne sauriez absoudre cette poire, qui ressemble aux croquis précédents.

Ainsi, pour une poire, pour une brioche, et pour toutes les têtes grotesques dans lesquelles le hasard ou la malice aura placé cette triste ressemblance, vous pourrez infliger à l'auteur cinq ans de prison et cinq mille francs d'amende!!
Avouez, Messieurs, que c'est là une singulière liberté de la presse!!

DE LA LIBERTÉ DE LA PRESSE

ILLUSTRATIONER TIL

DANSK

LES POIRES,

Faites à la cour d'assises de Paris par le directeur de la CARICATURE.

Vendues pour payer les 6,000 fr. d'amende du journal le *Charivari*.

(CHEZ AUBERT, GALERIE VERO-DODAT.)

Si, pour reconnaître le monarque dans une caricature, vous n'attendez pas qu'il soit désigné autrement que par la ressemblance, vous tomberez dans l'absurde. Voyez ces croquis informes, auxquels j'aurais peut-être dû borner ma défense :

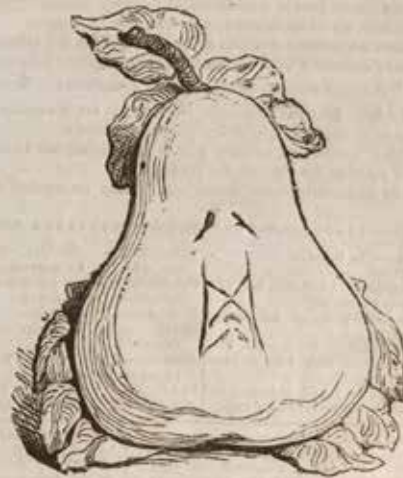
Ce croquis ressemble à Louis-Philippe, vous condamneriez donc ?

Alors il faudra condamner celui-ci, qui ressemble au premier.

Puis condamner cet autre, qui ressemble au second.

Et enfin, si vous êtes conséquents, vous ne sauriez absoudre cette poire, qui ressemble aux croquis précédents.

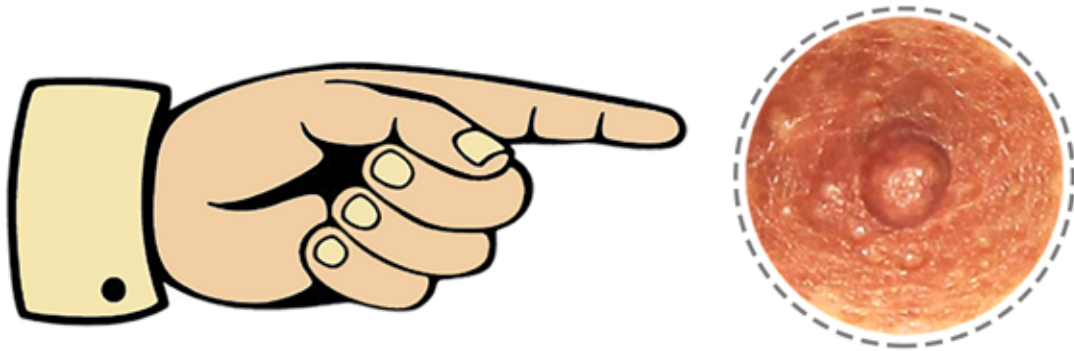
Ainsi, pour une poire, pour une brioche, et pour toutes les têtes grotesques dans lesquelles le hasard ou la malice aura placé cette triste ressemblance, vous pourrez infliger à l'auteur cinq ans de prison et cinq mille francs d'amende!!
Avouez, Messieurs, que c'est là une singulière liberté de la presse!!

DE LA LIBERTÉ DE LA PRESSE

Dan
www.caglecartoons.com

THIS IS A MALE NIPPLE:

If you are going to post pictures of topless women, please use this acceptable male nipple template to cover over the unacceptable female nipples.

(Simply Cut, Resize, and Paste)

THANK YOU FOR HELPING TO MAKE
THE WORLD A SAFER PLACE.

BILLEDKREDITERING

Nævnes i den rækkefølge de første gang vises i materialet.

Billedkreditering:

Side: 3, 30

TV-serie *Cellen*, 2010.

SBS Broadcasting

Side: 5, 31

Mikael Wulff & Anders Morgenthaler: *Et ret uoverskueligt projekt*, 2015

Side 11, 22, 32, 37

Anonym (ofte tilskrevet Honoré Daumier): *Les Paires, 1834 / Pærerne*

Oprindeligt trykt i satirebladet La Charivari 17. jan. 1834

Bibliothèque National de France

Side 15, 33

Hippieæbler, 2012

Foto: Gregers Nielsen. Ide: Peter Øvig Knudsen, Jens Lauritsen
and Christian Muff. Grafisk design: Jens Lauritsen

Side: 16, 34

Joep Bartrams, *Find the differences*, 2019

Side: 21, 36

Anonym, *A lock'd jaw for John Bull*, 1795©

Radering

Trustees of the British Museum

Side: 23, 38

Dario Castillejos, *Facebook Censorship*, 13. September 2016

Politicalcartoon.com

Side: 27, 39

Micol Hebron, *Acceptable Male Nipple Template*, 2014

Side: 28, 40

Firoozeh Bazrafkin, stillbillede fra video af performance *Kvinde, Liv, Frihed* 2023

Censur og satire

© Frederiksbergmuseerne og Dennis Meyhoff Brink 2024

1. udgave, 1. oplag

Forfatter: Dennis Meyhoff Brink

Redaktion: Frederiksbergmuseerne

Grafisk tilrettelæggelse: Sysser Bengtsson

ISBN: 978-87-7970-812-9

Denne udgivelse er beskyttet i medfør af gældende dansk lov om ophavsret. Kopiering må kun ske i overensstemmelse med loven. Det betyder f.eks. at kopiering til undervisningsbrug kun må ske efter aftale med Copydan Tekst og Node.

Undervisningsmateriale og udstillingen *Den censurede udstilling om censur* er støttet af Augustinusfonden, Knud Højgaards Fond, Beckett Fonden, Konsul George Jorck og hustru Emma Jorcks Fond, Max Fodgaard Fonden og Arne V. Schleschs Fond.

FREDERI
MUSEE **STORM** KSBERG
RNE

